

A traumatizált társadalmi tudat dimenziói Adatok a sebzett kollektív identitás elméletéhez

Dimensions of traumatized social consciousness

Data for the theory of wounded collective identity

Máté-Tóth András¹ – Balassa Bernadett²

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.2.3>

Beérkezés: 2021. 12. 10.

Átdolgozott változat beérkezése: 2022. 05. 03.

Elfogadás: 2022. 06. 13.

Összefoglaló: Tanulmányunkban a Máté-Tóth András által kidolgozott sebzett kollektív identitás Kelet-Közép-Európára vonatkozó régióértelmezési modell tesztelésének eredményeit mutatjuk be, elsősorban a traumákra vonatkozó érzésekre fókuszálva. Első lépésben az elmélet lényegét foglaljuk össze, és meghatározzuk azokat az elemeket, melyek mentén az elmélet tesztelhető. Második lépésben az általunk összeállított modellt elemeztük a TÁRKI által 2020-ban lekérdezett adatok alapján. Eredményeink azt mutatják, hogy a sebzett kollektív identitás elemei szignifikáns összefüggést mutatnak egymással, így validálják az elméleti felvetést.³

Kulcsszavak: Kelet-Közép-Európa, regionális elmélet, sebzett kollektív identitás, survey

Abstract: In our study, we present the results of testing the regional interpretation model of wounded collective identity for East-Central Europe developed by András Máté-Tóth. First, we summarize the essence of the theory and identify the elements along which the theory can be tested, focusing mainly on the emotional aspects. In the second step, we analyze our model on the basis of empirical data retrieved by TÁRKI in 2020. Our results show that the elements of the wounded collective identity are significantly correlated with each other, thus validating the theoretical hypothesis.

Keywords: Central and Eastern Europe, regional theory, wounded collective identity, survey

1 Szegedi Tudományegyetem, email: matetoth@rel.u-szeged.hu

2 Széchenyi István Egyetem, email: balassa.bernadett@sze.hu

3 A tanulmány és a kapcsolódó adatfelvétel az MTA-SZTE 'Convivence' Vallási Pluralizmus Kutatócsoport támogatásával jött létre.

A sebzett kollektív identitás elméleti alapjai

A kelet-közép-európai társadalmi átalakulást vizsgáló társadalomkutatók többnyire olyan elméletekre alapozva értelmezik a folyamatokat, melyek humusza az ötvenes-hetvenes évek nyugat-európai és észak-amerikai radikális változásaiban lelhető fel. A modernizáció elmélete ugyan alapvetően Max Weberre (1967) vezethető vissza, az elmélet igazi konjunktúrája az amerikai Talcott Parsons (1967) funkcionálisizmusát követően bontakozott ki. (Vö.: Delanty 2008) A modernizáció elméletének és elméleti variánsainak a társadalom vallási dimenziójára vonatkozó elsődleges keretelmélete, a szekularizáció elmélete a hatvanas évek végére datálódik. Mire David Martin kidolgozta a szekularizáció általános elméletét (Martin 1978), addigra már számos európai és amerikai szociológus egyetemes evidenciának tartotta az állítást, miszerint minél modernebb egy társadalom, annál kevésbé vallásos. Peter L. Berger (Berger 1967), Bryan R. Wilson (Wilson 1966) és mások osztoztak abban a tapasztalatban, hogy Nyugat-Európában a vallásosság hagyományos gyakorlatai iránti igény erőteljesen csökken, és a vallási intézmények marginalizálódnak.

Jóllehet a szekularizációs elmélet egyetemes érvényességét a legtöbb kortárs szerző elvitatja (Berger et al. 2008), a Nyugat-Európára vonatkozó érvényessége továbbra is igazoltnak tekinthető. A racionális döntésemélet és az erre támaszkodó valláspiac-elmélet genealógiája Észak-Amerikára vezet vissza (Finke–Iannaccone 1993, Stark–Iannaccone 1994, Graaf 2020), ahol a társadalom alapmintázata és benne a vallások intézményes kínálati rendszere az európaiktól alapvetően különbözik. Általánosságban megfogalmazható, hogy a vallás társadalomtudományi értelmezésének nagy elméletei a kelet-közép-európai társadalmak regionális tapasztalataitól merőben eltérő tapasztalatok közegében fogalmazódtak meg. A szokásos vallásirányú társadalmelemzés a nagy elméletekre alapoz (szekularizáció, valláspiac), amelyek nem alkalmasak a régióra egyébként jellemző traumacentrikus dimenzió vizsgálatára.

Traumacentrikus régióértelmezés

A kelet-közép-európai társadalmak kortárs (az 1989–1991-es rendszerváltás utáni) jellegzetességeit tárgyaló művek között feltűnően sok tulajdonít jelentőséget a régió elmaradottságának, múltba forduló önértelmezésének, áldozatiságot és fenyegetettséget hangsúlyozó értelmezési reflexeinek. Az ilyen megközelítések előfutáraként hivatkozhatunk Bibó Istvánra, aki a régió fő jellemzőjét a kisállamiságban és a nyomorultságban találta meg, a történelmi és társadalmi folyamatok eredőjét többek között a kollektív hisztériában jelölte meg (Bibó 1997). Piotr Sztompka művei a régiót a kollektív trauma felől értelmezik, kiemelve többek között, hogy a modernitás általános következménye a közösség és a bizalom elvesztése, ami a régió társadalmi változásai vonatkozásában kiemelt jelentőségű (Sztompka 2000, 2004). Timothy Snyder *Véres övezet* (Snyder 2012) című műve elsősorban a Hitler és Sztálin közötti paktum egyik következményeként lezajlott Holodomorra koncentrál. Bár

utóbbi könyveiben egyre inkább az amerikai és az orosz autokrácia elemzőjeként és bírálójaként mutatkozik, ezekben a művekben is egyértelműen tetten érhető a kelet-közép-európai traumavonatkozás és ennek episztemológiai következményei (Vö.: Snyder 2018). Michaela Schäuble dalmáciai esettanulmányokon keresztül mutatja be a régióra jellemző viktimizációs narratívákat, a nacionalizmus és a vallási dimenzió sajátos összefüggéseit is tárgyalva (Schäuble 2014). Többek között magyar iskolai történelemkönyvek elemzésére alapozva jutnak ugyanerre az eredményre László János és tanítványai (Fülöp–László 2008). A Marcin Moskalewicz és Wojciech Przybylski által szerkesztett kötet tanulmányai elsősorban a jövőre, az Európai Unióhoz kötődő jövőképre koncentrálnak, ugyanakkor következetesen rámutatnak arra a múltra, amelynek meghaladása a régió társadalmainak egyik célja (Moskalewicz–Przybylski 2018). Stefano Bottoni *A várva várt Nyugat* című könyvében a régió történetét 1944-től indítva dolgozza fel. Műve egyik vezérfonala annak a kérdésnek tisztázása, hogy a régió polgárai miért tekintenek megbélyegzettként és vesztesként saját magukra (Bottoni 2014). Sabrina P. Ramet a régió, különösen a Balkán egyik legkiválóbb elemzője az 1989-től folytatódó politikai transzformációk közös jellemzőjét többek között a különböző okokra visszavezethető megkésett demokratizációs folyamatok felgyorsításában jelöli meg (Ramet 2010). Végül még egy jelentős szerző, Jelena Subotić, aki a régió emlékezetpolitikai sajátosságainak magyarázataként a kollektív bizonytalansági tudatot jelöli meg, amely nem csupán a rendszerváltást követő, hanem az azt jóval megelőző korszakoknak is kiemelkedő jellegzetessége (Subotic 2019). Az említett szerzők sorát hosszan lehetne folytatni. Állításunk nem az, hogy a felsorolt szakirodalmak kizárólag és elsősorban a régió traumáit és ezeknek a kollektív önértelmezésre gyakorolt hatását tematizálják. Az iménti hivatkozásokkal arra akarjuk felhívni a figyelmet, hogy erre a dimenzióra a történettudományi és társadalomtudományi szakirodalom az utóbbi tíz-tizenöt esztendőben kiemelt figyelmet fordít, ami kihívást jelent arra nézve, hogy közvélemény-kutatási eszközökkel is tesztelni próbáljuk ennek a történelmi hagyománynak a jelenlétét.

Kollektív identitás

Kollektív identitáson a régió vonatkozásában kisebb vagy nagyobb csoportok, közösségek tudatát értjük, amely révén a közösség önmagát meghatározhatja, másoktól elkülönítheti, és tagjait közös érzésekkel tölti el, valamint közös cselekvésekre motiválja (Csepeli 1992). Claus Offe szerint a kelet-közép-európai átalakulási folyamat egyedülálló és példátlan jellege csak akkor válik teljesen világossá, ha emlékeztetünk arra, hogy minden működő politikai rendszernek a legalapvetőbb szinten „döntést” kell hoznia arról, hogy kik vagyunk „mi”, azaz döntést az identitásról, az állampolgárságról és a nemzetállam területi, valamint társadalmi és kulturális hatáiról (Offe–Adler 1991: 869). A régióhoz tartozó társadalmakban ezt a kollektív identitásra vonatkozó döntést a 19. és 20. században újra és újra meg kellett hozni.

A történész Gerald Delanty a kollektív identitás vonatkozásában a „történelmi önmegértés” (*historical self-understanding*) fogalmat használja, amelyen a mindenkori jelen történetileg formált tudatát érti. Ezek a formák alakítják a kollektív identitásokat, általánosabban ezek szolgáltatják az identitás és az emlékezet⁴ fő hivatkozási pontjait. A történelmi önmegértés fogalma nem egy adott csoport vagy társadalom kollektív identitása, hanem a tudatosság és a történetiség általánosabb, átfogóbb szintje, amely nem csupán leíró, hanem értékelő dimenziót is magában foglal (Delanty 2017: 136). Hirschberger pedig aláhúzza, hogy a kollektív traumák és az ezekre történő emlékezés kulcsszerepet játszanak a kollektív identitás kialakításában, akár a tettesekről, akár az áldozatokról van szó (Hirschberger 2018: 1).

Willfried Spohn az európai identitásról és az emlékezetéről értekezve kifejti, hogy az 1990-t követő kelet-közép-európai kollektív identitásformálás hangsúlyos jelene hosszabb történeti folyamatokra visszavezethető mintázatok alapján érthető meg. Továbbá részben Shmuel Eisenstadt többféle modernitás (Eisenstadt 2000) elméletére asszociálható módon kiemeli, hogy a kollektív identitás a régió országaiban mindenütt erős nemzeti identitásvonatkozással rendelkezett ugyan, ám az országok közötti különbözőségek sem hagyhatók figyelmen kívül (Spohn 2015: 438).

A kollektív identitás témája a kelet-közép-európai régióban elsősorban a nemzeti identitás mentén artikulálódott, ilyen értelemben az európai nemzeti ébredés időszakától kezdve beszélhetünk kifejezett értelemben kollektív identitásról (Anderson 2006). A nemzeti identitás kialakítása a 19. század elitjének műve volt, valamint törekvése arra, hogy a népcsoport tagjait fellelkesítse a felkínált nemzeti identitás-markerek elfogadására. Ebben kulcsszerepet játszott a nemzeti nyelv, a népművészet, a népdalkincs és a nemzeti ünnepek erőteljes hangsúlyozása, valamint gazdasági, politikai, oktatási eszközökkel történő támogatása.

A nemzeti identitás kialakítása során a mindenkori elit a nemzet történetének eseményeiből a nemzeti sajátosságokat kiemelő eseményeket alakítja emlékezetté, amely a régió országaiban hangsúlyosan a nemzeti sérelmekre, a nemzeti autonómia megvalósulásának akadályozására, egyszóval a nemzeti traumákra fókuszál (Kiss Gy. 1993, 2011, 2013; Kiss 2014). A történelmi és kulturális traumák nemzeti és kollektív identitást képző ereje ebben a régióban különösen nyilvánvaló, és megalapozza azt a megközelítést, hogy a régió belső dinamikáját és transzformációs folyamatait elsősorban a traumák vonatkozását középpontba helyezve kíséreljük meg értelmezni (Alexander et al. 2004, Alexander 2012, Eyerman et al. 2016).

Ebben a megközelítésben magyar perspektívából Bibó István tanulmányai külön is kiemelendők, minthogy ő a kis államok nyomorúságának elemzése révén társadalomlélektani jellegzetességeket is leírt, elsősorban is a kollektív hisztériát (Bibó 1997). Kö-

4 Fontos megkülönböztetni az emlékezés és az emlékezet fogalmát. Előbbi a társadalom tagjainak elsősorban a családi és iskolai szocializáció során áthagyományozott eleven emlékezése. Utóbbi pedig a mindenkori hatalom által preferált és ritualizált ideológia, a társadalmi identitás megteremtésére. E megkülönböztetés első számú képviselője a magyar történészek között Gyáni Gábor (Vö.: Gyáni 2000, 2018, 2020).

zép- és Kelet-Európában a súlyosabb hisztéria elsősorban amiatt alakult ki, hogy itt az egyes országok pusztja léte és identitása újra és újra kétségessé vált (Balog 1998).

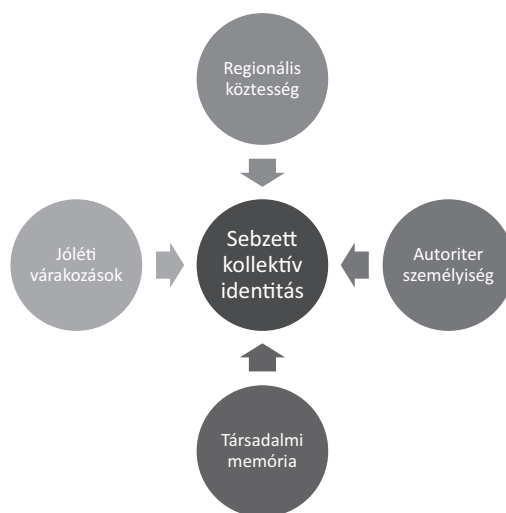
A fentiek értelmében tehát megalapozottnak és igazolt elméletnek tekinthető, hogy a régióra nézve szoros összefüggés van a kollektív, a nemzeti identitás és a traumatikus emlékezet között. Továbbá, hogy ezek az összefüggések elsődleges magyarázó faktorrá tehetőek a régió folyamatainak értelmezésében. A sebzett kollektív identitás megközelítés erre kíván alapozni.

A Kelet-Közép-Európát tárgyaló társadalomtudományi szakirodalomban az elmúlt évtizedben megszorodtak a populizmusra, xenofóbiára és szélsőséges nacionalizmusra fókuszáló kutatások, miközben e tematika Nyugat-Európára, az Egyesült Államokra és más földrészekre vonatkozóan is erősödő mértékben van jelen. Végső soron nem három egymástól független témáról van szó, éppen ellenkezőleg: e három téma nagy átfedést mutató csomagban szerepel. Jó példa erre Csepeli György és Örkény Antal monográfiája, amelynek címében és alcímében mindhárom kifejezés szerepel: *Nation and migration. How citizens in Europe are coping with xenophobia* (2021). A valóban áttekinthetetlen mennyiségű és szerteágazó szakirodalomból csupán néhány, a régió szempontjából kiemelten fontos szerzőre és műre hivatkozunk. Bár elsősorban a magyar politikai viszonyokra koncentrálnak, állításainkkal azonban regionális vonatkozásokat is alátámasztanak Enyedi Zsolt elemzései, valamint Körösenyi András monográfiái. Enyedi (2015) a magyarországi jobboldali pártok retorikájában és ideológiájában rajzolja meg a populizmus és a paternalizmus együttes jelenlétét. Körösenyi András és Patkós Veronika a magyar és az olasz miniszterelnök politikájában éri tetten a liberális, illetve illiberális populizmust, igyekeztvén elméleti és módszertani megkülönböztetésekkel is élni (Körösenyi–Patkós 2015). Körösenyi elméleti alapállását tovább mélyítette a Routledge kiadónál megjelent művében (Körösenyi et al. 2020), amelynek magyar fordítása 2020-ban látott napvilágot. (Vö. továbbá: Körösenyi 2019.) Az erőteljesebben regionális vonatkozásokat tárgyaló publikációk közül kiemelendő a populizmus és a radikális politika ismert kutatójának, Cas Muddénak az európai radikális jobboldali pártokat elemző műve (Mudde 2017). Alberto Martinelli az Európai Unió országaira nézve készített elemzést a nemzeti populizmus vonatkozásában (Martinelli 2018). Érdemes azt is kiemelni, hogy Martinelli tanulmánya a Brill kiadó 2018-ban indult *Populism* című folyóiratának első számában jelent meg. Miközben az említett művek részletesen és igényesen tárgyalják a témára vonatkozó kortárs jelenségeket és építenek fel ezek értelmezésére elméleti kereteket, visszanyúlva tudományáguk klasszikusaira, többnyire mégis a demokrácia nyugat-európai modelljét tekintik mércének és kevésbé foglalkoznak Kelet-Közép-Európa közös történelmi traumatizáltságával. Ezt a vonatkozást nem építik be értelmezéseikbe, inkább a felsorolt szimptomák között tárgyalják. A sebzett kollektív identitás elmélete a köztességet és az ebből fakadó történelmi következményeket a szimptomák magyarázó faktoraként törekszik felfogni. (Vö.: Szilárdi et al. 2022, Máté-Tóth–Szilárdi 2022, Máté-Tóth 2022.)

A sebzett kollektív identitás összefüggő elemei

A sebzett kollektív identitás a régió geokulturális és geopolitikai köztességi pozíciójából indul ki, összefüggést feltételezve az autoriter karakter, a speciális memóriapolitika és a prekariátus között. A tekintélyelvű politikai rendszerek ideológiájában és retorikájában Kelet-Közép-Európában megfigyelhető a nemzeti múlt tragédiáinak, sebeinek emlékezete, s ezzel párhuzamosan a szociáldemagógiára való hajlam. A régió himnuszainak elemzése alátámasztja ezt; bennük a „megbűnhődte már e nép” motívum gyakran fordul elő (Kiss Gy. 2011, 2013). Az autoritarizmus és a kulturális trauma emlékezete (Sztompka 2000) a régióban különböző formációkban ugyan, de minden országban megfigyelhető (Vö.: Maftai 2010). Az autoriter személyiségjegyek növekedése Közép-Európában pedig párosul a nemzeti érzés erősödésével és az állam, illetve központi vezetés iránti erősödő igénnyel. Lavrič és Bieber Nyugat-Balkánra vonatkozó közvélemény-kutatási adatokat elemző tanulmánya rámutat, hogy a térségben 2010 óta csökken a demokrácia támogatottsága, párhuzamosan növekszik az erős kezű politikai vezér iránti igény, illetve szimpátia. A szerzők a statisztikai összefüggések magyarázatára megfelelőbbnek tartják a gazdasági bizonytalanságra alapozó megközelítést (Norris–Inglehart 2004), mint a kulturális elmaradottságra építőt (Lavrič–Bieber 2021). Mindezek alapján megalapozottnak tekinthetjük, hogy a sebzett kollektív identitást – talán precízebben fogalmazva a kollektív sebzettségérzés jelenségét és jelentőségét – az említett dimenziók és ezek összefüggései mentén elemezzük. Az egyes dimenziók hatása hivatott közvetve igazolni a sebzett kollektív identitás érvényességét. Bár a sebzett kollektív identitás a kelet-közép-európai régió egészére vonatkozó felvetés, ebben a dolgozatban magyarországi survey-adatokon teszteljük.

1. ábra: A sebzett kollektív identitás modellje, elméleti feltevéseink alapján

A kutatás módszere

Jelen kutatás a sebzett kollektív identitás (SKI) érzésének magyarországi meglétét és az arra ható tényezőket vizsgálja. Az elméleti modellből kiindulva, az alábbi négy dimenzió identitásra gyakorolt hatását elemeztük: 1) társadalmi memória, 2) autoriter személyiség, 3) jóléti, egzisztenciális várakozások, 4) regionális köztesség. A felsoroltak mellett bizonyos demográfiai és vallási tényezőket is figyelembe vettünk a modell finomításakor.

A kutatás előzményeként két hazai lekérdezésre támaszkodtunk. Egyrészt a Nézőpont Intézet 2020-as tavaszi omnibuszvizsgálatában már helyeztünk el a sebzett kollektív identitás vizsgálatára vonatkozó változókat. Az eredmények kiértékelését követően szűkítettük a társadalmi memóriával kapcsolatos kérdéseket, és finomítottuk a tekintélyelvű személyiség vizsgálatát, valamint egy függő változót fogalmaztunk meg konkrétan az SKI-re való fogékonyság mérésére. Másrészt a Szegedi Tudományegyetem 2020. májusi Nemzeti identitás kérdőívének vonatkozó kérdéseit is elemeztük, feltárva azokat a korrelációkat, amelyek saját kutatásunkban a sebzett kollektív identitásra ható tényezőként jelentkezhetnek.

Az általunk összeállított kérdéssort a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet telefonon (CATI) kérdezte le 2020 őszén, egy omnibuszvizsgálat részeként. Az előzetesen tesztelt kérdések forrása az Aufbruch⁵ nemzetközi kutatás (személyiséggel, jóléttel és vallással kapcsolatos kérdések), a LITS⁶ III adathulláma (társadalmi memóriával kapcsolatos kérdések), Mészáros Noémi kutatása (regionális köztesség kérdések) (Mészáros 2017), a Trianon100 MTA-Lendület Kutatócsoport (2020) közvélemény-kutatása (egy további jóléti kérdés) (Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport 2020). A kollektív sebzettség érzésére vonatkozó állítást (mely későbbi modelljeink függő változója lett) a kutatásvezető fogalmazta meg, az elméleti modell alapján, a fenti kérdéssorokat figyelembe véve.⁷

Az alkalmazott kérdőívben a vallással kapcsolatos kérdések zömében nominális, illetve ordinális skálán mért változók, melyek a kvantifikálható vallásosság szintjét és a felekezeti hovatartozást vizsgálják. Társadalmi memória kategóriában a válaszadók és közvetlen környezetük valós megtapasztalásait, a történelmi eseményekkel kapcsolatos állami megemlékezés iránti igényt, a történelmi károkért való jóvátétel szükségességét kívántuk megismerni. A személyiségre vonatkozó kérdések (5 állítás) 1–4 fokozatú Likert-skálán mérték a válaszadó nyitottságát az autoriter, tekintélyelvű gondolkodásmódra. A jóléti kérdések a jelenlegi és jövőbeli anyagi helyzet megítélését, illetve az egzisztenciális nehézségek forrásáról alkotott véleményt vizsgálták. A regionális köztességre vonatkozóan két állítással, 1–4 fokozatú Likert-skálán értékelték a megkérdezettek Magyarország nagyhatalmakkal való kiszolgáltatottságát és az ország jövőjének befolyásolási képességét. Sebzett kollektív

5 Az Aufbruch nemzetközi pasztorálteológiai kutatás tíz poszt szocialista országban, két adathullámban (1997, 2007) vizsgálta a vallási változásokat az átszerveződő társadalmi térben.

6 Life in Transition Survey, longitudinális közép- és kelet-európai vizsgálat az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) megbízásából.

7 A hazai és nemzetközi kutatásokban eddig nem fedeztünk fel olyan állítás(oka)t, melyek pontosan fednék az általunk vizsgálni kívánt jelenséget. Így több nagymintás közvélemény-kutatás kérdésének figyelembevételével, azok összeillesztésével fogalmaztuk meg végső állításunkat.

identitásra vonatkozó állításunk a következő: „Nekünk, magyaroknak különösen sok szenvedés jutott a történelem során.” A válaszok szintén 1–4 fokozatú Likert-skálán érkeztek, amit később 3-as skálára redukáltunk, megkülönböztetve az állítással egyet nem értőket, egyetértőket és teljes mértékben egyetértőket.

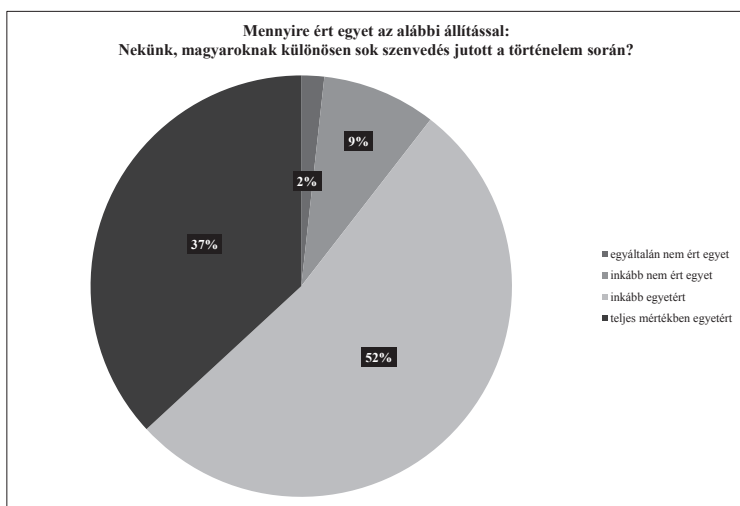
A közvélemény-kutatás során 1007 értékelhető kitöltés érkezett, a 18 év fölötti magyarországi lakosság köréből. A mintában népeségarányosan alulreprezentáltak jelentek meg bizonyos demográfiai csoportok (például a 18–29 éves korosztály), amit a kutatók nem, életkor, iskolázottság és a település típusa szerinti súlyozással korrigáltak. Az elemzés során a demográfiai súlyokat végig alkalmaztuk.

A válaszokat az IBM SPSS statisztikai szoftver 22-es verziójával elemeztük. Elsőként az SKI modell egyes dimenzióit vizsgáltuk, majd ezek kapcsolatát a sebzettséget leíró állítással. Végül különböző regressziós modellek segítségével feltártuk a sebzett kollektív identitást leginkább befolyásoló tényezőket és azok együttes hatását a függő változóra.

Statisztikai elemzés

A sebzett kollektív identitás meglétét a következő állítással mértük: „Nekünk, magyaroknak különösen sok szenvedés jutott a történelem során.” Az állítással való egyetértés 1–4 skálán (4= teljes mértékben egyetért) a 2. ábrán látható megoszlásokat hozta. A válaszadók túlnyomó – már-már statisztikailag problematikus – többsége kisebb vagy nagyobb mértékben egyetért (89 százalék) a sebzettséget leíró állítással. Ez a reakció visszhangozza Magyarország Himnuszának következő megállapítását: „Bal sors akit régen tép [...] megbűnhötte már e nép / A multat s jövendőt!”

2. ábra: A sebzett kollektív identitással kapcsolatos kérdésre érkezett válaszok megoszlása

Forrás: saját kutatás a TÁRKI (2020) lekérdezése alapján

A további statisztikai elemzést rendkívül nehezéssé tette a válaszok megoszlásának erőteljes jobboldali ferdesége, így érdemi eredményt az egyet nem értők összevonásával (11 százalék) és az egyetértés mértékének megkülönböztetésével (52 százalék – 37 százalék) tehattünk. Az újrakódolt kérdés így egy három válaszlehetőségből álló ordinális változót eredményezett, „nem ért egyet”, „egyetért” és „teljes mértékben egyetért” válaszlehetőségekkel.

A kutatás egyik korlátjaként értelmezhető, hogy a sebzett kollektív identitás mérésére csupán egy kérdés vonatkozik a kérdőívben. A fentiek ismeretében a jövőben tanácsos további kérdésekkel körülbástyázni a témakör vizsgálatát, melyeket azonban a nagymintás kutatás előtt még tisztelni szükséges. A fenti állítás kiegészítésére alkalmas lehet annak feltárása, mennyire érzik a magyarok ellenségesnek az idegen kultúrákat/hatalmakat nemzetükkel szemben, illetve jellemző-e kisebbségi vagy felsőbbrendűségi érzés a nemzeti identitásban.

A társadalmi memória szerepe

A modell társadalmi memória pillére három területet foglal magába: a történelmi sérelmekkel kapcsolatos egyéni (családi) emlékezést, az állami megemlékezés iránti igényt és a múltbeli károkért való jóvátétel szükségességét. A történelmi megtapasztalások között kérdéseink az 1989–90-es rendszerváltást megelőző átélésekre vonatkoztak, melyek személyesen vagy a válaszadó közvetlen környezetében előfordulhattak.⁸ Úgy mint deportálás, a vallásgyakorlás akadályozása, külföldre utazás, továbbtanulás és szakmája gyakorlásának akadályozása. A felsorolt sérelmeket a válaszadók többnyire alacsony gyakorisággal (5-8 százalék) tapasztalták, legtöbben (13,5 százalék) a külföldre utazás akadályozását élték át. Általánosságban elmondható, hogy a megtapasztalás gyakorisága növekszik az életkor emelkedésével, a legfiatalabb korosztályban jellemző volt a „nem tudom” válaszlehetőség jelölése.

A megemlékezés és jóvátétel iránti igényt az alábbi eseményekkel kapcsolatban kérdeztük: Trianoni békeszerződés, 1956-os forradalom, külföldre vagy munkatáborba deportálások a német, illetve szovjet megszállás alatt. Habár a deportálásokra kevesebben emlékeznének (51-52 százalék), Trianonhoz és az '56-os forradalomhoz magas múltidézés (68,9–72,3 százalék) társul. Az állami megemlékezések szükségességét firtató kérdésekben általános tapasztalat, hogy a 18–29 éves és a 60 év fölötti korosztály tartja leginkább szükségesnek a megemlékezéseket. A fiatal korosztály sok igen válaszában háttérben az iskolai megemlékezések közeli élménye játszhat szerepet. Trianonnal kapcsolatban azonban nem áll fenn ez az összefüggés: minden korosztály nagy arányban tartja fontosnak a megemlékezést. A jóvátétel szükségességét leginkább a 60 év feletti korosztály erősítette, habár átlagosan közülük is csak körülbelül 50 százalék adott igen választ. Összegzésként megállapítható, hogy az alacsony egyéni megtapasztalásokhoz képest magas állami megemlékezés és jóvátétel iránti igény társul.

⁸ Az eredeti kérdésfeltevés így szól: „A rendszerváltás (vagyis 1990) előtt megtörtént-e Önnel vagy közvetlen rokonaival: deportálás / a vallásgyakorlás akadályozása / külföldre utazás akadályozása / szakmája gyakorlásának akadályozása / továbbtanulás akadályozása?” Az „igen” és „nem” válasz mellett érvényes lehetőséget jelentett a „nem tudom” válasz.

A további összefüggések elemzéséhez létrehoztunk három főkomponenst, az egyéni emlékezés, állami megemlékezés szükségessége és jóvátételi igény számára. Ezekben az egyes történelmi eseményekhez kapcsolódó állításokra (összesen 14 item) adott válaszokat összegeztük. A vonatkozó kérdések nagyon jól sűrítendők az egyes főkomponensekbe (KMO–Bartlett-teszt), így a további elemzések elvégzéséhez már ezeket alkalmaztuk.⁹ A sebzett kollektív identitás és a társadalmi memória kapcsolatát varianciaelemzéssel vizsgáltuk. Mindhárom főkomponens szignifikáns kapcsolatban van a sebzett identitással, a legerősebb kapcsolat (bár az is gyenge) a megemlékezés főkomponenssel (Eta: 0,179, szig.: 0,00) mutatható ki.

A személyiség hatása

A válaszadók személyiségének vizsgálatánál a tekintélyelvű beállítottság elkülönítésére törekedtünk. Öt skálaszintű állítás segítségével klaszterelemzést végeztünk, K-közép eljárással. A csoportképzés eredményeképpen 1) inkább szabadságpárti és 2) inkább tekintélyelvű klasztert különböztettünk meg. A klaszterátlagok alapján az 1. klaszterbe kerültek az attitűdállításokkal inkább egyet nem értők, a 2. klaszterbe pedig az inkább egyetértők. A válaszadók demográfiai súlyozását is figyelembe véve az első klaszterbe sorolható a válaszadók 40 százaléka, míg inkább tekintélypárti a minta 60 százaléka. Az egyes szegmensekhez való tartozást leginkább a kérdőív alábbi két állítására adott válaszok határozták meg:¹⁰

- „A legfontosabb, amit a gyermeknek meg kell tanulni, az engedelmesség.”
- „Az a nagy szabadság, amivel a mai fiatalok rendelkeznek, biztosan nem vezet jóra.”

1. táblázat: A sebzett kollektív identitás és a személyiségklaszterek kapcsolatát leíró keresztábra

Megozslás a személyiségklaszterek százalékában		Személyiségklaszterek		Összesen (N=893)
		Inkább szabadságpárti (N=358)	Inkább tekintélyelvű (N=535)	
Nekünk, magyaroknak különösen sok szenvedés jutott a történelem során.	nem ért egyet	19,6%	4,3%	10,4%
	egyetért	53,6%	50,8%	52,0%
	teljes mértékben egyetért	26,8%	44,9%	37,6%
Összesen (N=893)		100,0%	100,0%	100,0%

Forrás: saját kutatás a TÁRKI (2020) lekérdezése alapján

9 A megőrzött információhányad a jóvátételi főkomponens esetén 82,3%, az állami megemlékezés és az egyéni emlékezés főkomponenseknél rendre 73,1% és 56,6%.

10 A csoportokat a fenti két állítás mellett az alábbiakkal való egyetértés mentén képeztük:

„Ahol szigorú a tekintély, ott érvényesül az igazságosság.”

„A közügyekben csak annak kellene hogy számítsa szava, aki munkájával már letett valamit az asztalra.”

„A biztonság és a jólét fontosabb, mint a szabadság.”

A két személyiségklaszter vonatkozásában egyértelműen szignifikáns különbség mutatható ki a sebzett kollektív identitás meglétével kapcsolatban. Habár mindkét szegmens alapvetően egyetértett a sebzettséget leíró állítással, a tekintélyelvű klaszter tagjai között kimagasló az állítással teljes mértékben egyetértők aránya (44,9 százalék), ugyanakkor hozzájuk képest a szabadságpártiak körében négyszeres az állítással való egyet nem értés. A klasztertagságot meghatározó állítások közül a gyermekek engedelmességével kapcsolatos elvárás mutatja a legerősebb, szignifikáns összefüggést a sebzett identitással (Eta: 0,340, szig.: 0,00).

Az egzisztenciális várakozások befolyásoló szerepe

A sebzett kollektív identitásra vonatkozó állítás és a jóléti kérdések (4) kapcsolatát keresztábra-elemzésekkel vizsgáltuk. Elsőként azt elemeztük, miként ítélik meg a válaszadók anyagi helyzetük változását az elmúlt tíz évben (*Jobban / Ugyanúgy / Rosszabbul élek, mint tíz évvel ezelőtt.*) Előzetes feltételezésünk alapján az anyagi nehézségekkel küszködők, és azok, akik a jövőbeli egzisztenciájukat is fenyegetve látják, hajlamosabbak az áldozati mentalitásra. Vizsgálatunk alapján az állításra adott válaszok nagyon gyenge, de szignifikáns összefüggésben vannak a sebzettséggel. Érdekes módon azonban az elmúlt tíz év „nyertesei”, akik jobbnak ítélik jelenlegi, mint múltbeli anyagi helyzetüket, az átlagnál jobban egyetértenek a kollektív sebzettségre vonatkozó állítással.

Minimálisan erősebb a kapcsolat (Phi: 0,135, szig.: 0,004) az identitás állítás és a jövőben feltételezett anyagi jólét között. A kapcsolat azonban ugyanolyan jellegű: azok értettek leginkább egyet a sebzettség állítással, akik várakozásuk szerint tíz év múlva jobban fognak élni, mint jelenleg. Ez az eredmény nem támasztja alá azt a feltételezésünket, miszerint az egzisztenciális fenyegetettség inkább hajlamosít a sebzett identitásra.¹¹

A jóléttel kapcsolatos harmadik állítás az anyagi nehézségek legfőbb okát firtatta (*Ha ma valaki Magyarországon nehéz anyagi, szociális helyzetbe kerül, Ön szerint annak mi lehet a fő oka?*). A válaszlehetőségek között az egyéni felelősség, a saját ország (vezetők, társadalom), valamint a külső tényezők (más ország, balszerencse) hibáztatása szerepelt. A kérdés sebzett identitással való kapcsolatát keresztábra-elemzéssel vizsgáltuk, és az előzőeknél egy árnyalatnyival szorosabb eredményre jutottunk. A kategóriaátlagokhoz hasonlítva a sebzettséggel teljes mértékben egyetértők között felülreprezentált az anyagi nehézségekért az egyéni felelősséget hangsúlyozók aránya, miközben azok között, akik a külső tényezőket hibáztatják az anyagi gondokért, relatíve a legmagasabb a sebzettségi állítással egyet nem értők aránya. Ez az eredmény pontosan ellentétes az előzőleg feltételezettel.

A demográfiai kérdések között is szerepelt egy jóléttel kapcsolatos kérdés (*Hogyan érzi, Önök anyagilag...?*). Az ordinális változó öt kategóriában vizsgálta a szubjektív egzisztenciális hátteret, a megélhetés szintjét (*nélkülözések között élnek – gondok nélkül élnek opciók között*). A kérdés gyenge, de az előzőeknél erősebb szignifikáns kapcsolatot (Phi: 0,186, szig.: 0,001) mutat a sebzett identitással. A beérkezett válaszok alapján minél in-

11 Megjegyzendő, hogy a kérdésfeltevés politikai színezete látenszen a politikai irányultság és az SKI kapcsolatára utal, amelynek elemzésére ebben a tanulmányban nem térhetünk ki.

kább nélkülöz valaki, annál hajlamosabb teljes mértékben egyetérteni a sebzett identitást leíró állítással. A szubjektív anyagi háttér javulásával az egyetértés erőssége csökken.

Összességében a jólét hatása a kérdőívben szereplő sebzett kollektív identitással kapcsolatos állításra több kérdést, mint választ eredményezett. Az előzetes elképzeléseinkhez képest nem igazolható megnyugtató módon az a feltételezés, hogy a létbizonytalanságban küszködő, önmagukat nélkülözőnek valló társadalmi rétegek (vö. Judith Butler *precarity, precariousness* kifejezéseivel in uo. 2009) azonosulnak erőteljesebben a sebzett kollektív identitással. Habár a kérdőívből kiolvasható, hogy a nélkülözések között élők hajlamosabbak teljes mértékben egyetérteni a sebzettségre vonatkozó állítással, ehhez képest a jövőbeli egzisztenciális várakozások és az elmúlt évek anyagi hátterének változása ellentétes viszonyt mutat a sebzett identitással.

A regionális köztesség meghatározó szerepe

Az SKI modell negyedik eleme a regionális köztesség. A kérdőívben az adott dimenzióhoz kapcsolódóan két attitűdállítás segítségével mértük a Magyarország ütközőzóna jellegére, külföldnek való kiszolgáltatottságára vonatkozó véleményeket. Vizsgálatunk alapján a regionális köztességgel és a sebzettséggel kapcsolatos álláspontok korrelációja szignifikáns, közepesen erős. A sebzett kollektív identitás négy dimenziója közül a köztesség bizonyul a legerősebb befolyásoló tényezőnek. Az állítások közötti összefüggés pozitív, így minél inkább egyetértettek a válaszadók Magyarország ütközőzóna jellegével, külföldnek való kiszolgáltatottságával, annál inkább jellemző rájuk a sebzett kollektív identitás érzése.

A regionális köztességet leíró állítások egymással is erőteljesen korrelálnak (Pearson: 0,674, szig.: 0,00), így a multikollinearitás kivédése érdekében csak a sebzettséggel markánsabb viszonyban levő állítást használtuk későbbi regressziós modellünkben. Az említett állítás („*Egy olyan kis ország, mint Magyarország, mindig ki van szolgáltatva a nagyhatalmaknak.*”) közepesen erős kapcsolatot mutat a sebzettséggel (Pearson: 0,395, szig.: 0,00).

A modell kiegészítése: demográfiai és vallási hatásvizsgálat

A kutatás lehetővé tette, hogy az SKI modell eddig részletezett négy dimenziója mellett kontrollként néhány demográfiai változó, valamint a vallásosság sebzettségre gyakorolt hatását is megvizsgáljuk. Elemzésünk kitért a válaszadó nemének, életkorának, lakótelepülés-típusának, iskolai végzettségének és szubjektív egészségi állapotának hatásvizsgálatára. A felsoroltak közül a sebzettséget leíró állítással szignifikáns összefüggést csak a lakóhely típusa, a válaszadó edukációjának foka, valamint szubjektív egészségügyi háttere mutatott.

A sebzett kollektív identitás szempontjából meghatározó, hogy a válaszadó hol él. A fővárosban és megyei jogú városokban élők hajlamosabbak inkább csak egyetérteni az identitásra vonatkozó állítással, míg a községek és városok lakói között az átlagnál magasabb a teljes mértékben való egyetértés. A település típusa összességében gyengén (Phi: 0,251, szig.: 0,00), de szignifikánsan hat a sebzettségre.

Az iskolai végzettség hatása a sebzettségre szintén szignifikáns, de enyhébb. Érdekes módon a sebzettséggel kapcsolatos állítással az átlagnál nagyobb mértékben értenek egyet a nyolc általánossal és az egyetemi végzettséggel rendelkezők. Az állítással teljes mértékben főként az alacsony végzettségűek értenek egyet, míg a képzési szint emelkedésével inkább csak „egyetértésre” finomodik a „teljes mértékben egyetértés”. Elemzésünk alapján az iskolai végzettség szignifikánsan, de gyengén (Φ : 0,172, szig.: 0,027) befolyásolja a kollektív sebzettségről alkotott véleményt.

Az ötfokú ordinális skálán mért egészségügyi állapot közel azonos összefüggéseket mutat a sebzettséggel, mint a megélhetés szintje. A nagyon rossz helyzetben lévők hajlamosabbak teljes mértékben egyetérteni a sebzett identitás állítással, míg az egészségi állapot javulásával inkább csak egyetértének a válaszadók. A két változó közötti kapcsolat gyenge, szignifikáns (Φ : 0,144, szig.: 0,029). A sebzett kollektív identitással kapcsolatban nincs szignifikáns eltérés a válaszadók nemét és életkorát tekintve.

A fenti lekérdezés (TÁRKI 2020) szerint a magyar társadalomban jelentősen megoszlik a vallásosak és nem vallásosak aránya (önbevallás alapján), a többség a maga módján vallásos, és alapvetően a keresztény valláshoz érzi közel magát. A templomlátogatás a többségre csak a nagy ünnepek alkalmával jellemző, a valamilyen rendszerességű imádkozás (egyéni vallási rituálé) is legfeljebb ebben a csoportban szokás, így országosan nem kiemelkedő az individuális vallásgyakorlat. A nemzetközi statisztikákkal (Pew Research Center 2018) összehangban az életkor emelkedésével a hazai vallásosság is intenzívebbé válik. Az 1. táblázatban szereplő személyiségklaszterek közül a tekintélyelvű csoport valamelyest vallásosabbnak bizonyult. Bár az intézményi szintű vallásosság azonos, alacsony szinten van a két személyiségklaszterben, az individuális vallásosság erőteljesebb a tekintélyelvűek körében. Többségük ugyanis a maga módján vallásosnak tartja magát és viszonylagos rendszerességgel imádkozik / egyéni vallásgyakorlatot végez. Ezzel egy időben a szabadságpártiak körében markánsabb a nem vallásosak aránya. A két csoport vallási alapú megkülönböztetésében a leghasznosabb mutató az imádkozás gyakorisága.

A vallással kapcsolatos kérdéseket a sebzett kollektív identitást jelző állítással is összevetettük. Elmondható, hogy az állítással teljes mértékben egyetértők között szignifikánsan magasabb a vallásosak aránya, és gyakrabban imádkoznak, valamivel gyakoribb egyházlátogatók, mint az állítással egyet nem értők. Tehát a kérdőívre adott válaszok alapján a sebzett identitásúak vallásosabbnak tűnnek.

A kérdéssor lehetőséget biztosított az egyházak szerepéről vallott nézetek elemzésére is.¹² Vizsgálatunk szerint a sebzettséget leíró állítással egyetértők és teljes mértékben egyetértők dominánsan úgy tartják, hogy a vallásosság és a történelmi egyházak szerepe pozitív a társadalomban. A sebzettséggel összekapcsolva így azt feltételezhetjük, hogy az erőteljesebb sebzett identitással rendelkezők egyúttal po-

¹² A kérdőívben négy kérdés kezdődött az alábbi bevezetővel: „Ön szerint Magyarországon az alábbiak inkább segítik vagy inkább nehezítik az emberek együttélését?” A vizsgálat a történelmi keresztény egyházak, az új egyházak és vallási közösségek, a vallásos és a nem vallásos emberek megítélésére terjedt ki. A válaszlehetőségek között három opció („inkább segíti”, „inkább nehezíti”, „egyik sem”) szerepelt.

tenciált látnak a vallásban az emberek együttélésének javítására – így a társadalmi sebek gyógyítására. Az összefüggés vizsgálatához további kutatás szükséges.

A kutatás legfőbb eredményei és korlátai

A sebzett kollektív identitás statisztikai modelljét logisztikus regresszióvizsgálat eredményeként állítottuk fel. Első lépésként a korábban elemzett összefüggéseket rangsoroltuk, majd a multikollinearitás kizárása érdekében pillérenként csak a legerősebb korrelációval bíró változókat (a 2. táblázatban szürke háttérrel) emeltük a modellbe. Az egyes dimenziókhoz fűződő legszorosabb kapcsolatokat a 2. táblázat rangsorolja.

2. táblázat: A sebzett kollektív identitást befolyásoló tényezők rendszerezése

Sorrend	Dimenzió	Változó	Kapcsolat erőssége
10.	Memória	Megemlékezés főkomponens	Eta: 0,179 (szig.: 0,00)
2.	Személyiség	Engedelmesség	Eta: 0,340 (szig.: 0,00)
4.		Személyiségklaszter	Phi: 0,274 (szig.: 0,00)
9.		Hogy érzi, Önök anyagilag...?	Phi: 0,186 (szig.: 0,00)
12.	Jólét	Nélkülözés okai	Phi: 0,148 (szig.: 0,00)
14.		Jövőbeli anyagi helyzet	Phi: 0,135 (szig.: 0,00)
1.	Regionális köztesség	Kiszolgáltatottság a nagyhatalmaknak	Pearson: 0,395 (szig.: 0,00)
3.		Nemzeti jövő befolyásolhatósága	Pearson: 0,331 (szig.: 0,00)
7.	Vallásosság	Imádkozás gyakorisága	Phi: 0,206 (szig.: 0,00)
8.		Vallásosság típusa	Phi: 0,198 (szig.: 0,00)
5.		Vallásos emberek társadalmi hatása	Phi: 0,263 (szig.: 0,00)
6.	Demográfiai háttér	Település típusa	Phi: 0,251 (szig.: 0,00)
11.		Iskolai végzettség	Phi: 0,172 (szig.: 0,027)
13.		Egészségi állapot (szubjektív)	Phi: 0,144 (szig.: 0,029)

Forrás: saját kutatás a TÁRKI (2020) lekérdezése alapján

A 2. táblázatból is látható, hogy a kérdőívben található, sebzettségre vonatkozó állítással legszorosabb kapcsolatban a regionális köztesség dimenziója, ezen belül is a nagyhatalmaknak való kiszolgáltatottság áll. Sorrendben ezt követi a személyiség dimenzió, ahol a tekintélyelvűséget leíró állítás (gyermekek engedelmessége iránti igény) erősen korrelál az általunk kialakított személyiségklaszterekkel, így végül csak az állítást emeltük be a modellbe. Habár a vallásosság kategóriából legszorosabb összefüggést a vallásos emberek társadalmi hatásának megítéléséhez kapcsolódó változó mutatta, a modellbe a vallásosság intenzitását jobban mutató imádkozás gyakorisága változó került. A demográfiai változók közül a településtípust, a jólét dimenzióból pedig a szubjektív anyagi helyzetet leíró állítást helyeztük a modellbe.¹³ A társadalmi memória pillérből ugyan a személyes emlékezetet és a jóvátétel iránti igényt tömörítő

¹³ Kutatásunkban a sebzett kollektív identitás érzését nem befolyásolja szignifikánsan a válaszadók neme és életkora, így ezek a demográfiai változók nem kerültek be a modellbe.

főkomponensek is szignifikáns viszonyban álltak a kollektív sebzettségre vonatkozó állítással, legerősebb változóként a megemlékezés szükségességét vizsgáltuk tovább.

Többváltozós logisztikus regressziószámítás keretében vizsgáltuk, hogy a fenti változók együttesen milyen hatást gyakorolnak a sebzett kollektív identitásra. Elemzésünk szerint a 2. táblázatban megjelölt változók (szürke aláfestés) szignifikánsan, 35,6 százalékban határozzák meg a függő változóként használt sebzett kollektív identitással kapcsolatos állításra adott válaszokat. Referenciakategóriaként a „Nekünk, magyaroknak különösen sok szenvedés jutott a történelem során” állításra az „Egyetért” opciót adtuk meg, így azt vizsgáltuk, hogy a független változók hogyan befolyásolják a sebzettség érzését leíró állítással egyet nem értés illetve teljes mértékben egyetértés esélyét az állítással történő egyetértéshez viszonyítva.

A többváltozós regressziószámítás alapján, minden egyes magyarázó változó együttes hatását tekintve és külön-külön is szignifikánsan befolyásolja a függő változót. Modellünk alapján a sebzett kollektív identitás állítással egyetértők (referenciakategória) egészen jól becsülhetőek (77,4 százalék) a kiválasztott magyarázó változókkal, a teljes mértékben egyetértők csak 57,2 százalékban becsülhetőek. A modell rosszul teljesít azok megbecsülésében, akikre a sebzett identitás nem jellemző (43 százalék). Összességében az általunk készített modellel 66 százalékban előre jelezhető, hogy a fenti sebzettséggel kapcsolatos állításra ki hogyan válaszol. Vizsgálatunk alapján azonban nem jelenthető ki egyértelmű oksági viszony az egyes dimenziók és a sebzett kollektív identitásra való hajlam között, könnyen elképzelhető a kollektív identitás visszahatása például az autoriter személyiség kialakulására.

3. táblázat: A többváltozós regressziós modell együtthatói

Magyarázó változók	Nekünk, magyaroknak különösen sok szenvedés jutott a történelem során. ^a			
	Nem ért egyet		Teljes mértékben egyetért	
	Exp(B)	Szignifikancia	Exp(B)	Szignifikancia
Kiszolgáltatottság (regionális köztesség) ^b	0,447	0,000	1,904	0,000
Engedelmesség igénye (személyiség) ^b	0,503	0,000	1,671	0,000
Imádkozás gyakorisága ^c	1,035	0,629	0,847	0,000
Megemlékezés főkomponens ^c	1,375	0,014	0,747	0,001
Település: Budapest	0,181	0,010	0,415	0,000
Település: megyeszékhely	0,458	0,099	1,172	0,509
Település: város	1,597	0,123	0,901	0,614
Település: község (referencia)				
Jólét: nélkülöz	3,090	0,012	3,055	0,001
Jólét: épp kijön	1,273	0,424	1,474	0,032
Jólét: bővelkedik (referencia)				
R-négyzet érték (Nagelkerke): 0,356 (szig.: 0,00)				
^a Referenciakategória: egyetért				
^b Növekvő skálán mért változó				
^c Csökkenő skálán mért változó				

Forrás: saját számítás a TÁRKI (2020) lekérdezése alapján

A 3. táblázatból kiolvasható, hogy az egyes változók milyen mértékben és milyen irányban határozták meg, hogy a válaszadó egyetértés helyett nem értett egyet vagy teljes mértékben egyetértett a sebzett kollektív identitás állítással. Például akik szerint Magyarország kiszolgáltatottsága jelentős, azok sokkal nagyobb eséllyel lesznek a sebzettséggel teljes mértékben egyetértők ($\text{Exp}(B) = 1,904$), mint egyet nem értők ($\text{Exp}(B) = 0,447$). Hasonló az összefüggés a tekintélyelvű személyiségről árulkodó, engedelmes-séggel kapcsolatos állításnál is. Minél fontosabbnak tartja valaki, hogy a gyermekek engedelmisséget tanuljanak, annál fogékonyabb a sebzett kollektív identitásra.

Az imádkozás gyakoriságával mért vallásosság már csak az egyetértők és teljes mértékben egyetértők között mutat szignifikáns különbséget. Mivel a változót csökkenő skálán mérte a kérdőív, így az 1-nél kisebb esélyhányados azt mutatja, hogy a gyakran imádkozók nagyobb eséllyel értenek teljesen egyet a sebzettségre vonatkozó állítással. Az állami megemlékezések iránti igény is csökkenő skálával szerepel a kérdőívben. Aki minden eseményről fontosnak tartotta a megemlékezést, az kapta a főkomponens legalacsonyabb értékét (negatív), míg aki egyik eseményről sem tartotta szükségesnek a megemlékezést, az a legmagasabb (pozitív) értéket. Ennélfogva a 3. táblázatból kiolvasható összefüggés arra enged következtetni, hogy akik fontosabbnak tartják a történelmi sérelmekkel kapcsolatos múltidézést, azok a válaszadók a sebzett identitásra is fogékonyabbak. A válaszadók lakótelepülését tekintve szignifikáns eltérés mutatható ki a budapestiek és vidékiek sebzettséggel kapcsolatos véleményében. Érdekes módon mind az állítás cáfolásának, mind az állítással teljes mértékben egyetértésnek statisztikailag kisebb az esélye Budapesten, mint a referenciakategóriaként szolgáló községekben. Az egzisztenciális háttér hasonló megoszlást mutat: az anyagi nehézségek között élők általánosságban hajlamosabbak a sebzett kollektív identitást elutasítani vagy teljes mértékben azonosulni vele, mint a bővelkedők, míg az anyagilag rendezettebb körülmények között élők a sebzettség érzése tekintetben alig térnek el a jó anyagi helyzetűektől.

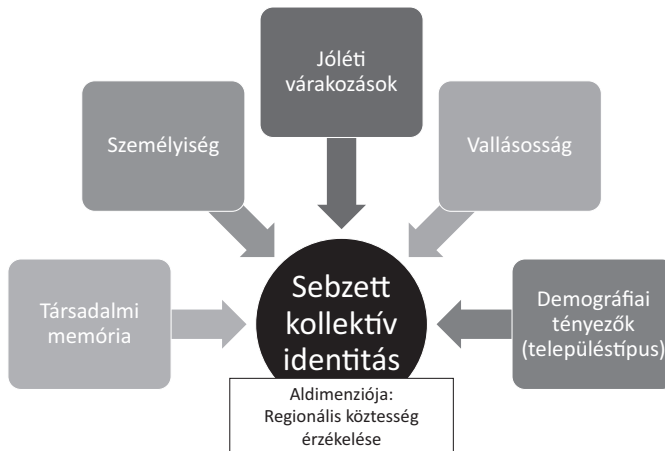
A fenti eredmények ismeretében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az empirikus vizsgálat óvatos közelítéssel megerősíti az elméleti modellfelvetést. Egyrészt rendkívül magas, a magyar társadalomban szinte általános jelenségnek tekinthető a kollektív sebzettség érzését leíró állítással való egyetértés. Regressziószámítás alapján a sebzettség esélye azoknál nagyobb, akik Magyarország helyzetét kiszolgáltatottnak látják, hajlamosabbak a tekintélyelvű gondolkodásra, vallásosabbak, fontosnak tartják a történelmi eseményekről való állami megemlékezést, illetve vidékiek. A szubjektív egzisztenciális háttér vonatkozásában azonban nem lehet az előzőekhez hasonló, egyértelmű állítást tenni.

A kutatás során korlátokba is ütköztünk. A sebzett kollektív identitás nemzeti szintű vizsgálata még nem elterjedt a szakirodalomban, így a vonatkozó kutatásokból kevés tesztelt állításhoz jutottunk. Kérdőívünkbe így végül egyetlen, sebzettséggel kapcsolatos változó került, amit a jövőben feltétlenül bővíteni kell. Ennek szükségességét indokolja az állítással való megdöbbentően magas egyetértés is, ami

némiképp megnehezítette a statisztikai elemzés lebonyolítását. Szintén kiegészítendő a személyiség dimenzió vizsgálata is, melyben a tekintélyelvű gondolkodásmódra való hajlam mellett egyéb tényezőket, például az interperszonális és intézményi bizalom szintjét, és az ágenciaélményt is érdemes kiértékelni.¹⁴

3. ábra: A sebzett kollektív identitás módosított modellje, statisztikai elemzésünk alapján

Forrás: saját szerkesztés

A kutatás kiterjesztéseként fontos lépésnek tartjuk a hazai eredmények nemzetközi adatbázisokon való tesztelését. Tudomásunk szerint eddig egyetlen olyan nemzetközi elemzés sem született, melynek fókuszában az általunk feltárt modell szerepel, annak egyes dimenziói azonban elszórtan megtalálhatóak különböző felmérésekben. A nemzetközi tesztelést követően reményeink szerint lehetővé válik a sebzett kollektív identitás Kelet-Közép-Európára kiterjedő vizsgálata, így az elméleti alapvetés igazolhatóságát regionális szinten elemezzük tovább. Kifejezetten bízunk abban, hogy a dolgozat vitája érdemben járul hozzá felvetésünk további elmélyítéséhez és az elemzési stratégia finomításához.

Irodalom

- Alexander, Jeffrey C. (2012): *Trauma. A social theory* / Jeffrey C. Alexander. Cambridge: Polity. <https://doi.org/10.1177/2393861714550930>
- Alexander, Jeffrey C. – Smelser, Neil J. – Sztompka, Piotr – Eyerman, Ron – Giesen, Bernard (eds.) (2004): *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.

¹⁴ Megjegyzendő, hogy a regionális köztesség az SKI része, és nem arra hajlamosító külső tényező. Így a kutatás további, pontosított eredménye lehet egy módosított ábra is, az előzetesen használható képest.

- Anderson, Benedict (2006): *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*. Rev. ed. London – New York: Verso.
- Balog, Iván (1998): Zsákutca. A hisztéria fogalmának szerepe Bibó fasizmus-, nacionalizmus- és antiszemitizmus-felfogásában. *Forrás*, 30 (8).
- Berger, Peter L. (1967): *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion*. Garden City, N. Y.: Doubleday.
- Berger, Peter L. – Davie, Grace – Effie, Fokas (2008): *Religious America, Secular Europe?* London: Ashgate. <https://doi.org/10.4324/9781315244662>
- Bibó, István (1997): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Bukarest–Kolozsvár: Kriterion (Gordiusz).
<https://qulto.bibl.u-szeged.hu/hu/record/-/recordbibJAT00319107>
- Bottoni, Stefano (2014): *A várva várt nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések).
- Butler, Judith (2009): *Frames of war. When is life grievable?* London: Verso.
<http://doi.org/10.7227/R.15.1.16>
- Csepeli, György (1992): *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég (Szociológia).
- Csepeli, György – Örkény, Antal (2021): *Nation and Migration. How Citizens in Europe are Coping with Xenophobia*. Vienna: Central European University Press.
<https://doi.org/10.7829/9789633863664>
- Delanty, Gerard (2008): The Foundations of Social Theory. In Turner, Bryan S. (ed.): *The New Blackwell Companion to Social Theory*. Oxford, UK: Wiley-Blackwell, 17–37.
- Delanty, Gerard (2017): Entangled Memories: How to Study Europe’s Cultural Heritage. *The European Legacy*, 22 (2), 129–145.
- Eisenstadt, Shmuel Noah (2000): Multiple modernities. *Daedalus*, 129 (1), 1–29.
- Enyedi, Zsolt (2015): Paternalista populizmus a Jobbik és a Fidesz ideológiájában. *Fundamentum*, 19 (2–3), 50–61.
- Eyerman, Ron – Alexander, Jeffrey C. – Breese, Elizabeth Butler (eds.) (2016): *Narrating trauma. On the impact of collective suffering*. London: Routledge (Yale cultural sociology series). <https://doi.org/10.1177/0094306114539455q>
- Finke, Roger – Iannaccone, Laurence R. (1993): Supply-side explanations for religious change. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 527 (1), 27–39.
- Fülöp, Éva – László, János (2008): Az érzelmek reprezentációja történelmi regényekben és történelemkönyvekben. In Erős, F.(szerk.): *Megismerés, reprezentáció, értelmezés*. Pécs: PTE BTK Pszichológia Intézet és Romológia Tanszék, 99–114.
- Graaf, Nan Dirk de (2020): 9. Secularization: Theoretical Controversies Generating Empirical Research. In Wittek, Rafael – Snijders, Tom A. B. – Nee, Viktor: *The Handbook of Rational Choice Social Research*. Stanford: Stanford University Press, 322–354.
- Gyáni, Gábor (2000): *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág. <https://qulto.bibl.u-szeged.hu/hu/record/-/recordbibJAT00368780>

- Gyáni, Gábor (2018): *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest: Pesti Kalligram. <https://qulto.bibl.u-szeged.hu/hu/record/-/recordbibJAT00989925>
- Gyáni, Gábor (2020): *A történeti tudás*. Budapest: Osiris (Osiris társadalomtudományi könyvtár). <https://qulto.bibl.u-szeged.hu/hu/record/-/recordbibJAT01069096>
- Hirschberger, Gilad (2018): Collective Trauma and the Social Construction of Meaning. *Frontiers in psychology*, 9, 1441. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01441>
- Kiss, Csilla (2014): Historical Memory in Post-Cold War Europe. *The European Legacy*, 19 (4), 419–432. <https://doi.org/10.1080/10848770.2014.919189>
- Kiss Gy., Csaba (1993): *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek: esszék, tanulmányok és cikkek*. Budapest: Pesti Szalon.
<https://qulto.bibl.u-szeged.hu/hu/record/-/recordbibJAT00217421>
- Kiss Gy., Csaba (2011): *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai: egy nemzeti jelkép történetéhez*. Budapest: Nap (Magyar esszék).
<https://qulto.bibl.u-szeged.hu/hu/record/-/recordbibFSZ01491771>
- Kiss Gy., Csaba (2013): *Nemzetek és előítéletek: esszék, tanulmányok az Adriától a Balti-tengerig*. Budapest: Nap (Magyar esszék).
<https://qulto.bibl.u-szeged.hu/hu/record/-/recordbibMOK01282789>
- Körösényi, András (2019): The theory and practice of plebiscitary leadership: Weber and the Orbán regime. *East European Politics & Societies*, 33 (02), 280–301.
- Körösényi, András – Illés, Gábor – Gyulai, Attila (2020): *The Orbán Regime: Plebiscitary Leader Democracy in the Making*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780429053436>
- Körösényi András – Patkós Veronika (2015): Liberális és illiberális populizmus. Berlusconi és Orbán politikai vezetése. *Politikatudományi Szemle*, 24 (2), 29–55.
http://www.poltudszemle.hu/szamok/2015_2szam/korpat.pdf, checked on 6/28/2021
- Lavrič, Miran – Bieber, Florian (2021): Shifts in Support for Authoritarianism and Democracy in the Western Balkans. *Problems of Post-Communism*, 68 (1), 17–26.
<https://doi.org/10.1080/10758216.2020.1757468>
- Maftai, Mara Magda (2010): La démocratie et l'autoritarisme dans l'Europe Médiane. *Comunicare Interculturală și Literatură*, 10 (2-II), 382–389.
- Martin, David (1978): *A general theory of secularization*. New York: Harper Colophon.
- Martinelli, Alberto (2018): National Populism and the European Union. *Populism*, 1 (1), 59–71. <https://doi.org/10.1163/25888072-01011000>.
- Máté-Tóth, András (2022): Vallás Közép-Európában: Megközelítés a sebzett kollektív identitás felől. *Korunk*, 33 (3): 23–33.
- Máté-Tóth, András – Szilárdi, Réka (2022): Szekuritizáció és vallás Kelet-Közép-Európában. Elméleti felvetés. *Régió*, 30 (1): 26–43.
<https://doi.org/10.17355/rkkpt.v30i1.26>
- Mészáros, Noémi Zsuzsanna (2017): *A magyarság észlelt kollektív áldozati identitásának hatása az aktuális csoportközi viszonyokra*. PhD. BTK Pszichológia Doktori Iskola, Pécs. <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/17376>, checked on 6/28/2021

- Moskalewicz, Marcin – Przybylski, Wojciech (eds.) (2018): *Understanding Central Europe*. First published. London – New York: Routledge (Routledge series on Russian and East European studies, 115).
- Mudde, Cas (ed.) (2017): *The populist radical right. A reader*. London – New York: Routledge Taylor & Francis Group (Routledge studies in extremism and democracy). <https://doi.org/10.4324/9781315514574>
- Norris, Pippa – Inglehart, Ronald (2004): *Sacred and Secular. Politics and Religion Worldwide*. New York: Cambridge University Press.
- Offe, Claus – Adler, Pierre (1991): Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe. *Social Research*, 58 (4), 865–892.
- Parsons, Talcott (1967): *Sociological Theory and Modern Society*. New York: The Free Press.
- Pew Research Center (2018): *The Age Gap in Religion Around the World*. <https://www.pewforum.org/2018/06/13/the-age-gap-in-religion-around-the-world/>, checked on 6/28/2021
- Ramet, Sabrina P. (2010): *Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989*. Philadelphia: Penn State Press.
- Schäuble, Michaela (2014): *Narrating Victimhood. Gender, Religion and the Making of Place in Post-War Croatia*. New York: Berghahn Books (Space and Place, v.11).
- Snyder, Timothy (2012): *Véres övezet. Európa Hitler és Sztálin szorításában*. Budapest: Park.
- Snyder, Timothy (2018): *The road to unfreedom. Russia, Europe, America*. 1st ed. New York: T. Duggan.
- Spohn, Willfried (2015): Europäisierung, Nation und Religion – Zur Transformation kollektiver Identitäten in einem sich erweiternden Europa. In Schützeichel, Rainer – Jordan, Stefan (eds.): *Prozesse*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 435–461.
- Stark, Rodney – Iannaccone, Laurence R. (1994): A supply-side reinterpretation of the „secularization” of Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 230–252.
- Subotic, Jelena (2019): *Yellow star, red star. Holocaust remembrance after communism*. Ithaca [New York]: Cornell University Press.
- Szilárdi, Réka – Kakuszi Szilvia – Máté-Tóth András (2022): Borderline társadalom-zavar? Kísérlet a kelet-közép-európai társadalmak metaforikus értelmezésére. *Valóság*, 45 (3), 45–56. <https://m2.mtmt.hu/api/publication/32775074>
- Sztompka, Piotr (2000): Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory*, 3 (4), 449–466.
- Sztompka, Piotr (2004): The Trauma of Social Change. A Case of Postcommunist Societies. In Alexander, Jeffrey C. – Smelser, Neil J. – Sztompka, Piotr – Eyerman, Ron – Giesen, Bernard (eds.): *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press, 149–189.

Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport (2020): *Trianon a hazai közvélemény szemében.*

http://trianon100.hu/attachment/0003/2255_trianon_lakossagi_survey_elemzes_final_honlapra.pdf, checked on 6/28/2021

Weber, Max (1967): *Gazdaság és társadalom.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Wilson, Bryan R. (1966): *Religion in secular society.* Harmondsworth: Penguin Books.